

УДК 811. 161.2

Свищ Н. М.,
учений секретар,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
svish.natalya@ukr.net

МОВА УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація

Традиційний український весільний ритуал до сьогодні зберігає численні архаїчні обрядові та мовні елементи що репрезентують відповідний сегмент концептуальної та мовної картин світу. Фольклористи, етнографи та історики студювали структуру та частково походження обряду, лінгвісти – переважно його регіональні варіанти, тоді як комплексна етнолінгвістична та лексикографічна інтерпретація весільної лексики ще не була здійснена. Весільний лексикон як сукупність вербалізацій макроконцепту ВЕСІЛЛЯ становить концептуальну та мовну єдність і включає три приблизно рівноправні частини – найменування учасників, атрибутів та мікрообрядів весілля.

Ключові слова: українська мова, весілля, мовна картина світу, концепт

Summary

Traditional Ukrainian wedding rite preserves to the present time many archaic ritual features and language data which represents a segment of conceptual and language world picture. Previously folklorists, ethnographers and historians (F. Vovk, M. Hrushevskiy, D. Zelenin, V. Borysenko etc.) studied structure and partially origin of the rite whereas linguists (mainly dialectologists) interpreted the lexicon of regional variants of Ukrainian wedding. In contrast, ethno-linguistic and lexicographic investigation of the rite was not organized as an interdisciplinary research. The most complete theoretical ethno-linguistic research in recent Ukrainian linguistics was prepared by V. Zhaivoronok. His "Ukrainian ethno-linguistics" developed the ideas of W. von Humboldt and O. Potebnia in this field and were applied to the traditional Ukrainian folk-lore and classical literature. "The signs of Ukrainian ethno-culture" of the same author compiled about 10,000 lexemes, including over than 700 lexemes belonging to the wedding rite. These lexemes were classified into three groups: wedding actants (participants of the rite), wedding attributes, and wedding actions (micro-rites).

Key words: the Ukrainian language, wedding, language word picture, concept

Здобуття Україною незалежності та її вихід на міжнародну арену в умовах усесвітніх процесів розвитку технологій та глобалізації висуває перед комплексом гуманітарних наук як результатом інтерпретації духовної культури суспільства принципово нові вимоги. Орієнтація переважної частини соціуму, особливо молодого й активної, на перспективний майбутній розвиток за міжнародними стандартами спричиняє нові вектори в підходах до інформації історичного циклу, пов'язаної з дослідженням традиційних культурних основ розвитку суспільства – європейського в цілому й українського зокрема. Досвід поколінь викликає інтерес у першу чергу тією мірою, якою він може бути

застосований сьогодні для реалізації завтрашніх планів. Саме такий критерій дозволяє демонструвати живучість теоретичних засад і успішно використовувати результати таких дисциплін, як історична лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвофольклористика, лінгвокультурологія, лінгвофілософія та ін. Комплексний синтез їхніх засад із підходами психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокогнітології дозволяє вибудовувати такі моделі мовно-культурного минулого, які результативно працюють нині і працюватимуть у майбутньому.

Мова фольклору (як безпосередня спадкоємниця мови магіко-міфологічних текстів) протягом багатьох століть накопичує інформацію з таких різноманітних (а спершу оформлених нероздільно-синкретично в обрядово-міфологічній традиції) сфер, як історія етносу, його етика, естетика, звичаєве право, літературний досвід тощо. Така інформація перебуває в гармонії з поведінковими стереотипами окремих індивідів, малих груп (до яких належить і родина), ширших соціальних верств і етносу в цілому, їхніми типовими реакціями на ті або ті внутрішні інтенції та зовнішні подразники. Чим глибшим, чим більшою мірою мультиметодичним і міждисциплінарним є дослідження такого матеріалу, тим точніше воно дозволяє моделювати вчинки, оцінки, уявлення індивідів і груп, їхні рішення у важливі моменти особистого, мікро- і макросоціального життя.

Лексику українського весільного обряду досліджували М. Бігусяк (на матеріалі гуцульських говірок), Н. Грозовська (на матеріалі середньонаддніпрянських говірок), В. Дроботенко (на матеріалі степових говірок), І. Магрицька (на матеріалі східнослобожанських говірок), П. Романюк (на матеріалі поліських говірок), Н. Хібеба (на матеріалі бойківських говірок), О. Чайка (порівняння весільної лексики української, англійської та португальської мов), В. Шевченко (походження та семантичний розвиток української весільної лексики) [1; 5; 8; 11; 17; 18; 19; 20].

Однак етнолінгвістичні та лексикографічні аспекти інтерпретації лексики традиційного українського весільного обряду поки що залишаються поза межами комплексного дослідження, що й зумовлює необхідність пропонованої праці.

Етнолінгвістика як лінгвістична дисципліна, що вивчає етнічні (етноспецифічні) особливості мовних одиниць (передовсім лексики і фразеології як мовних рівнів, найтісніше пов'язаних із позамовною сферою, зокрема матеріальною й духовною культурою етносу) базується на етнологічних ідеях, започаткованих у дослідженні етноспецифіки європейських народів Й. Гердера [2] і продовжених із зосередженням на мовному аспекті В. Гумбольдтом [6; 7]. Якщо Й. Гердер ставив собі за мету теоретично й історично осмислити причини культурних,

психологічних відмінностей між народами, то його ідейний послідовник В. Гумбольдт цікавився специфікою диференціації людських мов.

Як відомо, Й. Гердер, подаючи аналітичну панораму світової історії в етнічному вимірі, приділяв увагу і слов'янським народам, описуючи їхні етноспецифічні психологічні риси як милосердних, гостинних людей, любителів свободи, з відразою до війни та розбійницьких нападів, і висловлює надію на те, що слов'янські звичаї, пісні та перекази будуть зібрані і створена цілісна історія цього племені, що необхідно для витворення загальної історії людства [2, 470–472]. Тут можна вбачати, хоч і в короткому викладі, масштабну програму етноісторичних та етнолінгвістичних досліджень слов'янських народів і мов.

Розгорнутого теоретичного, методологічного та конкретно-мовного викладу етнолінгвістика набуває в працях О. Потебні (див., зокрема: [14; 15; 16]), який, серед іншого, розглядав мову українського фольклору в етноісторичному, лінгвокогнітивному, формульному, етимологічному та інших аспектах задовго до формування відповідних спеціалізованих напрямків сучасної науки та вироблення їхнього термінологічного апарату.

У сучасному українському мовознавстві теоретичні аспекти етнолінгвістики та принципи її лексикографічної інтерпретації найбільш детально розробляє В. Жайворонок, продовжуючи етнолінгвістичні та лінгвофольклористичні традиції досліджень О. Потебні [9; 10].

Особливо перспективними можуть бути такі дослідження при застосуванні їх методології до вивчення мови письменників та її фольклорної основи, зокрема мовної творчості зачинателя нової української літератури народною мовою І. Котляревського й основоположника нової української літератури й мовного взірця Т. Шевченка. Сказане прямо стосується дослідження елементів фольклорної мови весілля в текстах названих авторів (“Наталка Полтавка” І. Котляревського і “Назар Стодоля” Т. Шевченка).

В. Жайворонок підкреслює, що роль людського фактора в мові, зокрема й етнічного, і навпаки, роль самої мови в інтелектуальному формуванні її носія – мовця (особистості й етносу) важко переоцінити. Дослідження цієї актуальної проблематики з огляду на етнолінгвістичні та етнокультурні контексти функціонування тих чи тих мовних одиниць видаються особливо перспективними [10, 6]. Саме антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць викликає зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі мовних цінностей етносу, до взаємовідношення народу – творця мови та власне мови як значною мірою творця її носія. Мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а й національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти [10, 7–8]. Ґрунтуючись на антропоцентричному підході до мовних явищ,

етнолінгвістичні дослідження передбачають антропоцентричну парадигму їхнього опису [10, 8]. Питання антропоцентризму сучасної лінгвістики детальніше розроблені в українському мовознавстві в публікаціях Л. Гнатюк, І. Голубовської, Л. Лисиченко, А. Мойсієнка, В. Мусієнко, Т. Радзієвської, Н. Слухай, О. Снитко, Л. Шевченко, Г. Яворської та ін., у зарубіжній лінгвістиці – в працях Є. Бартмінського, А. Вежбицької, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, В. Постовалової, Б. Серебренникова, В. Телії, А. Уфимцевої, Д. Шмельова та ін.

Національна мова як суспільний продукт етносу відображає спосіб життя останнього в усіх його проявах – біологічному, духовному, суспільному. Як один із найяскравіших виявів етнокультури мова слугує могутнім механізмом розбудови етномовної картини світу, творчого продукту мовленнєвої діяльності етносу. Виходячи зі сказаного, мовну картину світу можна визначити як об'єктивний речовий світ, суб'єктивно відтворений максимально можливою сукупністю національномовних засобів вираження [10, 175]. Винятково важливим для етнолінгвістичного дослідження є той факт, що мовна картина світу вербалізована на всіх рівнях мови [3; 4].

Слово взагалі і художнє зокрема є своєрідним духовним кодом етнокультури, оскільки за багатьма мовними одиницями стоять не самі лише реалії (предмети) об'єктивної дійсності як такі, а часто реалії з культурними смислами (зокрема й етнокультурними), тобто предмети, одухотворені людиною, її світобаченням. Деякі з них із часом стають у свідомості народу константами його культури, тобто усталеними її концептами, що виражаються не лише в матеріальному предметові, а й у слові через переосмислений образ першого [10, 155].

Інтелектуальна діяльність етносу допускає в його мову тільки ті форми, які відповідають, з одного боку, його духовним запитам, а з другого, – не порушують усталеного ладу мови [10, 93].

Матеріалом для українських етнолінгвістичних студій слугують передусім фольклорні зразки словесної творчості – пісні, особливо обрядові, прислів'я, приказки, приповідки, заклинання, загадки, народні оповідки, голосіння, казки, замовляння, колядки, щедрівки, веснянки тощо. Консервативність змісту цих фольклорних текстів (збереження в них народних ритуалів, звичаїв, обрядів, повір'їв, переказів, легенд, прикмет) дає змогу відтворити дохристиянський (зокрема міфічний) світогляд українського народу. Мова (образна, міфопоетична) вводить нас у світ первісних вірувань наших предків [10, 21]. Тут підкреслено винятково важливий для етнолінгвістичного дослідження *синтез словесних і несловесних частин обряду*, що відповідає теорії С. Семчинського про співвідношення внутрішньомовних, зовнішньо мовних і позамовних чинників мовного розвитку.

Етнолінгвістика тісно пов'язана з дослідженням народної міфології. Адже "слово поставало з міфу, з таємного зв'язку світу природи зі світом людини" [10, 23]. Світоглядне коріння етносу сягає його міфічної свідомості, коли порівняння за подібністю властивостей для людини не було метафорою, як це сприймаємо тепер, а релігійною дійсністю, правдою. Анімістичний світогляд давніх вірувань залишив глибокі сліди в нашій мові [10, 26]. Теорія міфу доволі детально розроблена в публікаціях М. Еліаде, Е. Кассіраера, Є. Мелетинського та ін. Міф у тісному зв'язку зі словом досліджували О. Потебня, О. Лосєв, В. Іванов, В. Топоров, Б. Успенський, Н. Слухай та ін. На давньоукраїнській язичницькій міфології зосереджена увага М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, Я. Головацького, В. Гнатюка, І. Франка, І. Огієнка (митрополита Іларіона), М. Новикової, Н. Слухай та ін.

Підсумовуючи результати сучасної інтерпретації етнолінгвістичних досліджень О. Потебні, В. Жайворонка відзначає, що етносимволіка на мовному тлі – перспективний шлях дослідження глибин національної мови, співвідношення словесного образу з образом поетичним, взагалі образної природи самої мови [10, 92].

Є всі підстави погодитися з висновком В. Жайворонка про те, що мова особливо виразно постає саме в контексті етнокультури, бо своїм єством підтримує зв'язок поколінь, зберігає елементи, що засвідчують культурницький поступ народу, розвиток його світобачення на шляху від міфічної свідомості до науково виваженого осмислення світу речей. Мовні форми, що залишаються консервативними, значною мірою вказують на цей шлях, допомагають його реконструювати. Усвідомлення джерел національного світобачення, етнософської природи світосприймання, зокрема й через мовні форми, – це кроки до власної етномовної ідентифікації, до національного самоусвідомлення, до віднайдення власного місця в цивілізованому світі загальнолюдської спільноти [10, 248].

Особливої уваги заслуговує етнолінгвістична інтерпретація весільної лексики. Згідно з формулюванням В. Жайворонка, **у мові є слова, що розгортаються в цілі народні дійства чи обрядодії** (виділено нами. – Авт.). Так, за словом *весілля* споконвіку стоїть багатосюжетний ритуал побрання молодих. Весільний обряд дістав свою назву на означення найщасливішого моменту в житті людини, який несе багато радості, відчуття розкутості, супроводжується веселими (весільними) піснями, розвагами. Обряд має дохристиянське коріння, тоді як назва відповідного християнського дійства *шлюб* пов'язана з розмежуванням церковного дійства і світського ритуалу [10, 22].

В. Жайворонка визначає перспективи лексикографічного опису етномовних одиниць, серед яких важливе місце можуть посідати ідеографічні словники етнолінгвістичного типу, які дають можливість

реконструювати етномовну картину світу. Такі словники здатні більш-менш повно висвітлити етносимволіку багатьох реалій, що оточують людину, а також із більшою чи меншою вірогідністю її реконструювати [10, 193–194, 206].

Таким чином, саме етнолінгвістика виступає незамінним інструментом реконструкції стародавнього народного світобачення українців через моделювання різних сегментів мовної картини світу.

Лексикографічна інтерпретація становить один із результативних методів освоєння великих масивів лексики, що репрезентують той або інший сегмент мовної картини світу. В українському мовознавстві питання когнітивного потенціалу лексикографічних досліджень розробляє, зокрема, Н. Матвєєва [12; 13].

Створений В. Жайворонком словник-довідник “Знаки української етнокультури” вміщує близько 10 000 словникових статей – лексем, лексикалізованих і фразеологізованих словосполучень [9], тобто, по суті, культурних концептів. Із них безпосередньо стосуються весільної лексики 714 слів (кількість словникових статей менша, оскільки в окремих із них подана інформація про декілька лексичних одиниць, на кшталт: *княгиня* – 1) правителька князівства або дружина князя; 2) (зменшено-пестливі – *княгінечка, княгінька*) у весільному обряді – наречена, молода; 3) народний старовинний весняний хоровод з піснями [9, 293].

Словник в абетковому порядку включає українську лексику, яка в народній мові має етнографічний, етнокультурний, етноісторичний, етнофілософський, етнопедагогічний, етногеографічний, етнопсихологічний, міфологічний, релігійний та інші національно-забарвлені смислові підтексти. Вона витлумачена, відповідно коментована та ілюстрована різноманітними фольклорними контекстами, характерними цитатами з класичної художньої та літописної літератури, Біблії, “Слова о полку Ігоревім” та ін. [9].

Здійснено опрацювання лексики на позначення весільної обрядовості українців на матеріалі словника-довідника В. Жайворонка. За допомогою методу суцільної вибірки зі словника-довідника В. Жайворонка відібрано лексеми весільного обряду.

Семантичне поле *весілля* в словнику-довіднику В. Жайворонка умовно можна поділити на лексико-семантичні групи: назви весільної драми, її етапів і окремих обрядодій; назви учасників весільного дійства; назви весільних атрибутів. ВЕСІЛЛЯ може бути визначене як макроконцепт, що набуває різнопланової вербалізації.

Лексико-семантична група *назви елементів весільної драми* складається з таких лексем:

бенкет/банкет (урочистий (часом офіційний) обід, сніданок або вечеря, що влаштовують на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події);

благословення/благословенство (у весільному обряді благословляють батько-мати разом із Богом, тому кажуть: “Благослови, Боже, і отець та мати”; у весільного старости беруть благословення на кожну окрему річ у господарстві молодого подружжя);

весілля (зменшено-пестливі – *весіленько, весіллячко*) (обряд одруження, а також святкування з цієї нагоди), *вечорини* (*дівич-вечір* – спільна вечеря нареченої з друзками);

роззування чоловіка молодою дружиною (здавна надають символічного значення: після здійснення обряду дівчина потрапляла під владу чоловіка);

вивертання одягу (мати молодого одягає вивернутий кожух, розкидаючи навколо себе збіжжя й дрібні монети, тим самим благословляючи молодих, а мати молодої, також вдягаючи вивернутий кожух, зустрічає весільний поїзд і підносить молодому чарку, налиту водою з вівсом);

викуп (символізоване відкупне, що дає дружко і піддружий найближчому оточенню молодої);

викуп поясів (весільний обряд, що його здійснює молода у вівторок – дає подарунок (хустку) і пригощає горілкою дружка й піддружого, які сидять тим часом на подушках);

вихор (у народі говорять, що це чортове весілля);

вишивання сорочки (за традицією, дівчина, готуючи придане, мала вишити своєму нареченому сорочку);

вінкоплетини (весільний обряд, що відбувався в четвер перед весільною неділею: готовий вінок кладуть на хліб у формі кола і несуть його до батьків молодої, щоб вони поблагословили свою дочку на шлюб; батьки кладуть вінок на голову молодій, тричі торкнувшись перед тим її чола);

вінчання (одруження за церковним обрядом);

обвінчання (накладання вінців на голови новоженців у церкві як освячення шлюбу);

віншування (урочисте поздоровлення, вітання; на Гуцульщині – весільний обряд, що йшов услід вінкобран, тобто передавання молодому вінка, сплетеного в молодої, після того як молодому вже була пришита “квітка” до кресані, а молода отримала свій вінок; обряд символізував кінець парубоцтва);

посад (у весільному обряді – молодих саджали “на посаді” на вивернутий кожух);

обливання водою (магічний обряд насилання щастя-долі);

світити волосся (*волосом*) (відкрити волосся, що, за старим звичаєм, у заміжніх жінок мало бути прикритим);

зав'язати голову (вийти заміж);

домовини (старовинний обряд домовляння батьків нареченого та нареченої перед весіллям щодо кількості гостей, подарунків, посагу і т. ін.);

забава (заняття з метою розважитися, повеселитися, танцювали з усякої нагоди – на бенкетах, на весіллі);

заводини (на Буковині – перший день весільного обряду; відбувалися запросини на весілля та виття вінків у молодого й молодої);

цілування церковного замка молодим під час вінчання (з добрим наміром);

запросини на весілля (передвесільний звичай, за яким після виготовлення вінків та гільця молода з друзками (або старшою дружкою) йшла на село запрошувати на весілля);

женихатися (залицятися), *женихання* (любовне залицяння);

заручини = *заручання* = *обручення* (передвесільний народний обряд, за яким дівчина і хлопець, що мають намір одружитися, дістають батьківське благословення, й їх оголошують нареченою і нареченим);

засилати сватів (посилати старостів для проведення сватальної обрядодії);

змовини = *умовини* (акт весільної обрядовості, коли після згоди молодої вийти заміж до неї йшли батьки молодого та кілька його родичів);

кликати на шишки (просити заміжніх жінок допомогти місити, ліпити й випікати шишки);

лови тура (символ сватання);

сороку скакати (танцювати на лавах після того, як винесуть сорочку молодої з комори);

водити сороки (після першої шлюбної ночі йти (їхати) до хати молодої на частування з відповідними піснями; ходити перезвою);

сватання = *сватанки* (частина весільного обряду, коли заслані женихом свати разом із батьками нареченої розв'язують питання про шлюб), *сватати* (за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків), *свататися* (звертатися до батьків дівчини, звичайно через старостів або взагалі через посередників, прохаючи дати згоду на одруження з їхньою дочкою);

тур, туриця (лови на сватанні), *запити сватання* (випити горілки на знак остаточної згоди на шлюб);

умивання (молоді вмивають одне одного біля річки або криниці; зв'язок із водою був не випадковим, оскільки вода – вінець шлюбу);

шлюб (родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою; клятвена обітниця, присяга);

узяти дівчину заміж/віддати дівчину заміж (відгомін взаємної згоди при заручинах і умикання, яке згодом замінило ходіння нареченого за дівчиною, а потім приведення дівчини до нареченого);

шлюб на віру (шлюб без церковного вінчання);

вступати в шлюб/в закон (вінчатися), *танці* (сукупність пластичних і ритмічних рухів певного темпу й характеру, є обов'язковим елементом українського весілля), *свадьба* = *свальба* = *свайба* (народні назви весілля (від *сватати*, *сватьба*)).

Назви елементів весільної драми засвідчують віддзеркалення в мові українського весілля **поєднання дохристиянських і християнських традицій із виразним домінуванням перших.**

Лексико-семантична група *назви учасників весільного дійства:*

батько (чоловік стосовно своїх дітей), *батько-мати* (батьки), *весільний (посаджений, посадний, головатий) батько* (чоловік, який виконує на весіллі роль батька нареченого або нареченої);

безприданка (дівчина, що не має посагу, приданого);

бояри (дружина молодого; добирають із парубків, одного з яких призначають старшим боярином);

бурлака (самотній, неодружений чоловік; парубок);

вдова (жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге; символ жіночої самотності, нещасливої долі);

весілля (люди, присутні на святкуванні з нагоди одруження);

весільний поїзд (ряд возів, саней і т. ін., що їдуть із учасниками весільного обряду, а також гості, родичі, що йдуть за молодим та молодю при виконанні весільного обряду);

дівчина (молода неодружена особа жіночої статі, також кохана, наречена);

дружба (1) у народнопоетичній творчості – хто-небудь з подружжя – чоловік або дружина; 2) товариш молодого, запрошений з числа парубків; шафер; 3) в обряді вінчання – особа, що тримає вінець над головою молодого чи молодої і перебуває при них під час весільного обряду);

дружина (у народнопоетичній творчості – кожне з подружжя, як чоловік, так і жінка);

дружка (дівчина (їх кілька), яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді; одна із дружок називається старшою), *дружко* (запрошений батьками жениха одружений чоловік (товариш молодого) для виконання ролі головного розпорядника весілля);

жених (чоловік стосовно жінки, з якою збирається узяти шлюб; наречений, молодий (у народній поезії його називають іще *судженим, суженим*), *князь* (молодий), *княгиня* (молода);

свояк (сват);

світилка (дівчина, яка виконує ритуал тримання меча й свічки);

свекруха = *свекрухна* = *свекрухня* (мати чоловіка);

сваха = *свашка* (жінка, яка, добре знаючи весільні обряди, порядкує на весіллі);

сватач (той, хто сватається);

сват (пестливі – *сватко, сваток, сватонько, сватуньо*), *сватальник* (староста);

хорунжий = *хорунжевий* (один із учасників старовинного весільного обряду).

Назви учасників весільного дійства засвідчують **відображене в мові наслідування українським весільним обрядом князівсько-боярського побуту доби Київської Русі.**

До лексико-семантичної групи *назви весільних атрибутів* відносимо такі лексеми:

барвінок (символ міцності і святості шлюбу, коханої людини), *барвінковий вінок* (атрибут весільних обрядодій; символізує перехід дівчини з одного стану в інший; дівчина, що втратила до весілля свою чистоту, втрачала й барвінок, отже не вдягала вінка);

батіг (у вінчальному обряді батіг молодого, дружковий батіг як захист від нечистої сили);

бинда (атрибут дівочого вбрання; символ дівоцтва; дівчина, що хоче вийти заміж);

боброва шапка (у весільних величаннях символізує багатство й знатність молодого);

борона (сільськогосподарське знаряддя, яке використовують у весільній обрядовості під час обряду катання на боронах);

васильки (у весільних піснях та обрядах символізують дівочу ніжність і честь);

верч (весільний обрядовий хліб для молодої, різновид калача);

вінець (корона, яку тримають над головами молодих під час обряду вінчання);

віно = *купно* (плата за наречену);

вінок (атрибут у весільному обряді як символ щасливого подружнього життя, продовження роду);

вовчі ягоди (чагарникова рослина з отруйними ягодами; при обороні воріт молодої передавали молодому, брат молодої кидав у молодого);

вино (напій, символ родючості; на весіллі молодий дарував обов'язково пляшку вина; гостям вина не давали, приборігаючи на визначні моменти);

виноградна лоза (нею прикрашали весільні хліби; наречену обсіпали, крім усього іншого, сушеним виноградом, щоб у неї були діти);

гарбуз (народний символ відмови у весільному обряді сватання);

весільне гільце (*вильце, вільце*) (обрядове дерево українського весілля);

груша (символізує дівоцтво, тому гілку з груші часто використовують як весільне гільце);

дивень (весільний хліб у вигляді товстого кільця; його печуть для молодої, щоб вона через нього подивилася на молодого і на всі сторони світу);

колач (круглий здобний хліб у вигляді кола);

лежень (весільний обрядовий хліб овальної форми, різновид *калача*), *діжа* (відігравала велику роль у весільному обряді, бо в ній замішували *святий коровай*);

жито – *сніп жита* (ставлять у головах молодих при першій постелі),

завивайло (біла намітка або взагалі серпанок, якими пов'язують наречену поверх очіпка);

сорочка (відомий весільний обряд дарування сорочки від молоді молодому, яку шила сама молода);

скриня (місце для посагу і атрибут весільного обряду);

сіль (символізує життєві випробування, випробування на вірність і дружбу);

персні;

свічка (символ життя, запалена свічка присутня у весільному обряді);

трійця (на весіллі *світилка* тримала трійцю й меч);

хліб (має обрядове значення – при сватанні, заручинах, батьківському благословенні на шлюб);

хміль (перед вінчанням мати обсипає молоду хмелем);

хустка (атрибут заміжньої жінки), *царський вінець* (вінчальний (шлюбний) вінець);

шапка (наречений у деяких місцевостях протягом усього весілля був у шапці; дружок викупував у старшого друга шапку жениха);

шишка (весільний обрядовий хліб, спеціально випечений та прикрашений).

Назви весільних атрибутів виступають мовними свідченнями про панування в українській народній свідомості символіки, пов'язаної з рослинним і тваринним світом, з одного боку, і символіки, співвіднесеної оселею і хлібом, з другого боку.

Отже, весільні концепти у словнику-довіднику В. Жайворонка позначені як обрядово маркованими назвами, так і загальноновживаними, тому серед них можна виділити власне весільні номени – етнографізми (*вінчання, віншування, світити волосся, зав'язати голову, гільце* та ін.) і найменування, що функціонують і поза обрядом (*сорочка, скриня, хустка* та ін.).

Поряд із тим словник В. Жайворонка насичений *фразеологічними словосполученнями весільної тематики*, адже після тлумачення лексеми автор пропонує наявний фразеологічний контекст, наприклад: *вінець* – корона, яку тримають над головами молодих під час обряду вінчання, а також сам цей обряд (звичайно відбувається у неділю); див. ще *царський вінець. Одчини ворітця до кінця, іде твоя сестриця до вінця* (пісня); *Як не любляться серця, не треба попа і вінця* (приказка); фразеологізми: *розчесати косу до вінця* – втратити дівоцтво; *ставати під вінця* – вінчатися, одружуватися.

У словнику наведені синонімічні ряди слів (що є стилістично часто найбільш полярними). Синоніми подано через знак рівності (=) у заголовних лексемах або як додаткові синоніми до того чи того значення основної реєстрової одиниці (одиниць), наприклад: *благословення* = *благословенство*, *вінчання* = *повінчання*, *заклинання* = *закляття* = *замовляння* = *примовляння* = *примова* – *заручини* = *заручання* =

обручення, змóвини = умóвини, свáтання = свáтанки, тáнець = танóк (зменшено-пестливі — тáнчик, танóчок).

Семантико-функціональний аналіз лексики весільної обрядовості на матеріалі словника-довідника В. Жайворонка засвідчує єдиний мовно-образний світ української нації. Обрядове слово – це своєрідна “пам’ятка духовної культури нації”, ключ до знань про його генетичні особливості, психологію та ментальність.

Робоча гіпотеза дослідження може бути сформульована у такому вигляді: мова кожної української весільної драми поєднує вербальні і невербальні засоби знакового вираження інформації на чотирьох рівнях – універсальному, ідіоетнічному (етнонаціональному), локальному (діалектному) та індивідуально-родинному. Сформульована стратифікація відповідає тій трихотомії мовних явищ, на яку вказує В. Жайворонко: людська мова як витвір людської природи, національна мова як колективний витвір духу етносу, та індивідуальне мовлення як факт породження мови кожним окремим мовцем [10, 109].

Відповідно до концепції І. Голубовської про **віддзеркалення мовної картини світу на всіх рівнях мовної системи**, універсальні, ідіоетнічні, територіально-локальні та родинно-локальні риси мови українського весілля можуть бути виявлені на різних рівнях мови, хоча на досліджуваному матеріалі не можна виключати й наявності певних лакун.

Дослідження весільної лексики на матеріалі словника-довідника В. Жайворонка дозволяє зробити такі висновки.

1. Лексика на позначення весільних обрядів утворює єдину, цілісну систему номінацій, що репрезентує відповідний сегмент мовної картини світу. Макроконцепт ВЕСІЛЛЯ у словнику-довіднику В. Жайворонка вербалізований декількома лексико-семантичними групами: 1) назви весільної драми, її етапів та окремих обрядодій; 2) назви учасників весільного дійства; 3) назви весільних атрибутів.

2. Квантитативний підхід до розгляданих лексем дозволив визначити, що номени на позначення весільних обрядодій становлять 42%; назви учасників весільного дійства – 30%, назви весільних атрибутів – 28% від загальної кількості виявленої в дослідженому словникові весільної лексики. Таким чином, кількісні відмінності між трьома групами весільної лексики не є значними. Сказане дозволяє припустити як робочу гіпотезу, що учасники, атрибути та обрядодії весілля репрезентують три основні аспекти весільного сегменту концептуальної, а відтак і мовної картини світу українців.

3. При потребі до лексем подано словотвірні гнізда (зменшено-пестливі утворення), етимології, широко наведена фразеологія та синонімічні ряди слів. Наведений матеріал дозволяє, по-перше, деталізувати уявлення про глибинний, сутнісний зв’язок мови української

класичної літератури з мовою народної творчості в цілому і на матеріалі мови весілля зокрема, і, по-друге, поглибити уявлення про морфологічні засоби вербалізації української мовної картини світу як високопозитивно емоційно забарвленої.

Поряд із тим доцільним є, на наш погляд, здійснення таких видів лексикографічного опрацювання мови традиційного українського весілля, як створення 1) словника фразеології українського весілля, 2) словника усталених мовних формул українського весілля (перші два пункти також можуть бути об'єднані в один), 3) словника основних концептів мови українського весілля та їхніх вербалізаторів, включаючи такі центральні для світогляду українського народного весілля (і, можливо, українського світобачення в цілому), як сфери рослин, тварин, дому та хліба, 4) реєстру невербальних знаків українського весільного обряду, 5) глосаріїв язичницьких і християнських символів у мові українського весілля, 6) глосарію, що відображає етимологічну стратифікацію української весільної лексики – спільноіндоєвропейські, спільнослов'янські, власне українські, гіпотетично субстратні, запозичені з сусідніх мов одиниці тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
2. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества [пер. с нем.] / И.Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 705 с.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К. : Вид.-полігр. центр "Київський ун-т", 2002. – 293 с.
4. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
5. Грозовська Н.А. Термінологія весільного обряду середньонадніпряньського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. А. Грозовська. – Запоріжжя, 1998. – 17 с.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
7. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
8. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
10. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 263 с.
11. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
12. Матвеева Н. П. Становление "концептографии"/ "глоссографии" в зарубежном древнем мире и в средневековье / Н. П. Матвеева // Наукові праці [Чорноморського

державного університету імені Петра Могили комплексу “Кієво-Могилянська академія”]. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2014. – Т. 221. – Вип. 209. – С. 59-63. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2014_221_209_14

13. Матвєєва Н.П. Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Н. П. Матвєєва. – К., 1997. – 48 с.

14. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / Александр Афанасьевич Потебня. – М., 1865. – 310 с.

15. Потебня А. А. Слово и миф / Александр Потебня. – М. : Правда, 1989. – 624 с.

16. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М. : Искусство, 1976. – С. 35–220.

17. Романюк П.Ф. Лексика некалендарных обрядов Правобережного Полесья (на материале свадебного обряда) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Русский язык” / П. Ф. Романюк. – К., 1984. – 23 с.

18. Хібеба Н.В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Хібеба. – Л., 2007. – 20 с.

19. Чайка О.І. Обрядові номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах: семантика, структура, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство” / О. І. Чайка. – К., 2008. – 22 с.

20. Шевченко В.Т. Походження та семантичний розвиток української лексики, пов’язаної з весіллям : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. Т. Шевченко. – К., 1998. – 17 с.

Стаття надійшла до редакції 3 жовтня 2017 року